

Матохнюк Дмитро Борисович –
суддя Вінницького апеляційного суду

Застосування погроз і фізичного наси́льства організованими злочинними групами при кримінальному провадженні

У статті висвітлено та проаналізовано роль насильства в механізмі протидії розслідуванню, зокрема психічного, фізичного насильства, вбивств учасників кримінального процесу, що їх застосовують ОЗГ.

Ключові слова: погроза, насильство, організовані злочинні угруповання, протидія.

Постановка проблеми. Під час протидії розслідуванню ОЗГ використовують крайні заходи, пов'язані з погрозами та реальним фізичним впливом (наси́льством), а також фізичною ліквідацією (усуненням) певних осіб. Зазначені дії можуть бути спрямовані на адресу як осіб, які здійснюють провадження в справі (слідчих, прокурорів, суддів), так і свідків, потерпілих або членів злочинної групи. За деякими даними сильний тиск на свідків обвинувачення та потерпілих з боку представників організованої групи зафіксовано в ході розслідування практично всіх кримінальних справ даної категорії (98 %) [1, с. 196]. Результати анкетування слідчих прокуратури та МВС України, проведеного нами, свідчать про те, що під час їх практичної діяльності використовувались різні форми насильницького впливу на учасників кримінального процесу з боку членів ОЗГ. Зокрема, проанкетовані особи зазначили: психічне насильство (68 %); фізичне насильство (52 %); вбивство учасників кримінального процесу (12 %); не було застосовано (4 %).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вагомий внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних з боротьбою з організованою злочинністю, зробили українські та російські вчені: Т. В. Авер'янова, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. М. Биков, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, М. С. Гурев, О. Ф. Долженков, А. В. Дулов, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. І. Куліков, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, В. С. Овчинський, М. А. Пого-

рецький, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, М. П. Яблоков та ін. Але далеко не всі проблемні питання знайшли вирішення, окремі з них були тільки позначені, деякі залишаються дискусійними. Зокрема, до таких проблемних питань, на наш погляд, належить застосування погроз і фізичного насильства організованими злочинними групами при кримінальному провадженні.

Організовані злочинні групи застосовують різні форми насильства. Насильство являє собою фізичний (тілесні ушкодження, побої та ін.) або психічний (погроза) вплив одного індивіда на іншого [2, с. 785]. У кримінальному праві фізичне насильство виявляється в безпосередньому впливі на організм людини: побої, тілесні ушкодження, катування різними способами (у т. ч. із застосуванням яких-небудь предметів і речовин). Психічне насильство полягає у впливі на психіку людини шляхом залякування, погроз (зокрема, погроз фізичною розправою), щоб зломити волю потерпілого до опору [3, с. 354]. У Кримінальному кодексі України передбачено декілька норм, які встановлюють відповідальність за вчинення злочинного впливу на працівників правоохоронних органів, суддів та інших осіб (“Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу” (ст. 343); “Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу” (ст. 345); “Втручання в діяльність судових органів” (ст. 376); “Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного” (ст. 377); “Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного” (ст. 378); “Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу” (ст. 347); “Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов’язок” (ст. 350); “Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця” (ст. 348); “Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв’язку з їх діяльністю, пов’язаною із здійсненням правосуддя” (ст. 379); “Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника” (ст. 349) [4, с. 928–930, 933–935, 939–948, 950–951, 1029–1038].

Погроза являє собою грубу, зухвалу обіцянку заподіяти яке-небудь зло, неприємність. Вона пов’язана з можливістю або неминучістю виникнення чогось небезпечного, прикрого, тяжкого для кого-, чого-небудь [5, с. 819]. Погроза – це різновид психічного насильства над особою [6, с. 625]. Вона являє собою висловлений в будь-якій формі намір нанести фізичну, матеріальну або іншу шкоду громадським чи особистим інтересам. Найбільш небезпечні види погроз убивством, нанесенням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна утворюють спеціальні склади злочинів і караються у кримінальному порядку [2, с. 1242]. У кримінальному праві розрізняють

погрозу вбивством, погрозу насильством, погрозу знищенням майна, погрозу пошкодженням майна [4, с. 934–935]. Причому члени ОЗГ можуть висловлювати погрози не лише на адресу свідків або потерпілих, але й їх рідних і близьких.

Так, відповідно до кримінального законодавства України (ст. 129 КК) передбачено кримінальну відповідальність за погрозу вбивством. Необхідно зазначити, що кваліфікуючою ознакою злочину, згідно з ч. 2 ст. 129 КК України, є вчинення погрози вбивством членом ОЗГ. Така погроза повинна бути реальною. Для цього необхідно встановити, що винний вчинив такі дії, які давали потерпілому підстави побоюватися її здійснення, і що поведінка винного, його стосунки з потерпілим об'єктивно свідчили про реальність погрози [4, с. 392–393].

У криміналістичній літературі робилися спроби диференціації погроз. Так, Т. С. Волчецька та В. В. Войников зазначають, що є сенс виділяти загальні погрози, тобто ті, які характерні для всіх суб'єктів та учасників кримінального процесу, й окремі погрози, характерні для окремих груп суб'єктів та учасників кримінального процесу. Зокрема, до загальних погроз безпеці суб'єктів кримінального процесу слід віднести: погрози, пов'язані з заподіянням шкоди життю, здоров'ю, майновим, особистим, соціальним, трудовим правам суб'єктів кримінального процесу з метою незаконного впливу на них; погрози, пов'язані з заподіянням шкоди життю і здоров'ю в результаті вчинення стосовно суб'єкта кримінального процесу акту помсти; погрози, пов'язані з заподіянням шкоди життю, здоров'ю, майновим правам суб'єктів кримінального процесу та інших осіб під час проведення окремих слідчих дій [7, с. 65–66].

Погроза, як зовнішній фактор небезпеки, впливає на конкретного суб'єкта процесу і тим самим визначає його особливий психологічний стан. Останнє виступає як психофізіологічна ознака небезпеки [8, с. 23]. З погрозою пов'язане побоювання – почуття тривоги, хвилювання, викликане чеканням чого-небудь неприємного, небажаного [5, с. 804].

У літературних джерелах визначається психологічний механізм погрози, її співвідношення з безпекою, з виникненням стану страху [8, с. 22–24]. Дійсно, стан страху та погроза взаємозалежні. Страх – емоція, яка виникає в ситуаціях погрози біологічному або соціальному існуванню індивіда та спрямована на джерело дійсної чи уявної небезпеки. Залежно від характеру погрози інтенсивність і специфіка переживання страху варіює в досить широкому діапазоні відтінків (побоювання, острах, переляк, жак) [9, с. 386]. Б. Д. Паригін зазначає, що дослідження механізмів емоцій проливають нове світло на природу емоційних процесів, дозволяють краще побачити місце емоцій у психічному настрої особи, який є фактором інтеграції не лише всієї поточної

інформації, значущої для поведінки людини на даний момент, але й підсумком діяльності та стану особи [10, с. 139].

Виникнення специфічних психологічних станів особи, зумовлене погрозами, негативно позначається на всьому процесі розкриття та розслідування злочинів і встановлення істини по кримінальній справі. В. В. Трухачов указує, що невіра громадян у можливість правоохоронних органів оперативного розслідувати злочини, вчинені представниками організованих злочинних груп, і забезпечувати при цьому безпеку учасників розслідування призводить при цьому до того, що жертви й очевидці таких злочинів не заявляють про те, що відбулося, в правоохоронні органи, а у випадку порушення кримінальної справи відмовляються надавати слідству будь-яку інформацію [1, с. 188]. Результати деяких досліджень показують, що багато громадян негативно ставляться до заходів безпеки правоохоронних органів і реального захисту їх інтересів. Так, показовими є дані вибіркового дослідження Л. В. Брусніцина: з понад 40 тис. опитаних громадян більше 30 % відповіли: якщо вони стануть очевидцями злочину, то не повідомлять про те, що трапилося, у правоохоронні органи [11, с. 36].

Становить інтерес дослідження І. А. Бобракова, який вивчав проблему впливу злочинців на свідків і потерпілих. За його даними зросла кількість актів впливу, пов'язаних з фізичним або психічним насильством і підкупом. По вивчених кримінальних справах (300 справ) ці способи впливу складають відповідно 24,9 і 12,2 % від загальної кількості способів впливу. Лише менша частина свідків і потерпілих, які піддалися впливу, зуміли йому протистояти (41,3 %), причому в більшості випадків не з міркувань законслухняності та громадянського обов'язку [12, с. 11–12]. Безумовно, що ці показники ще вищі, якщо йдеться про злочини, які вчиняються ОЗГ.

У деяких випадках свідки та потерпілі відмовляються брати участь у досудовому та судовому слідстві через погрози членів ОЗГ. Так, по кримінальній справі за обвинуваченням членів організованої групи у складі 8 чоловік на судові засідання повторно не з'явилися 7 потерпілих, а також 20 свідків. Судова колегія в кримінальних справах Львівської обласного суду винесла ухвалу від 11 березня 2001 р. про те, що “вказаних потерпілих і свідків, які повторно не з'явилися на судові засідання без поважних причин і відносно яких ухвала суду про привід не виконана, слід повторно доставити в судові засідання приводом через органи міліції”.

Погрози з боку членів ОЗГ спрямовані також на працівників правоохоронних органів. В. В. Трухачов зазначає, що тиск на працівників правоохоронних органів з метою прийняття ними рішень, спрямованих на приховування злочинів, у останні роки різко зріс. Так, від-

повідно до результатів опитування працівників правоохоронних органів, які розслідували кримінальні справи про злочини стійких груп, проведеного В. І. Куликовим, 63 % опитаних в анонімній анкеті вказали, що вони хоча б один раз піддавалися тиску або погрозам з боку осіб, зацікавлених у результатах справи [13, с. 141].

Члени ОЗГ застосовують і крайні заходи, пов'язані з фізичним усуненням неугодних. У криміналістичних джерелах зазначається, що на сьогодні, коли злочинність вийшла на рівень організованої, коли вона виявляється не в окремих актах злочинів, а в системі злочинної діяльності, злочинці змушені піклуватися про свою безпеку не лише в період учинення злочинних акцій, а й в процесі всієї їх "трудової діяльності", у цілому – існування. Тепер злочинці не просто вживають заходів для знищення матеріалізованих слідів, але й "купають" або "усувають" не тільки свідків, а й осіб, які здійснюють правосуддя [14, с. 9].

Заходи усунення осіб, здатних завдати шкоди ОЗФ, які застосовуються в сучасній кримінальній практиці до свідків ОЗД, посадових осіб, що перешкоджають її реалізації, й особливо до працівників правоохоронних органів, які досягають успіхів у розкритті та розслідуванні ОЗД, реалізуються як у вигляді випереджальних, так і у вигляді подальших дій із захисту ОЗФ [13, с. 141]. Так, 25 грудня 1998 р. близько 18 години 25 хвилин С. і К., вважаючи, що вони можуть мати для себе небажані наслідки з боку іншої особи, яка перебуває в розшуку, за її замовленням, у складі організованої групи, до якої, крім них, входили Р. та інша особа (замовник убивства), вчинили у м. Мукачеві на вул. Ракоці, навпроти будинку № 13, умисне вбивство за обтяжуючих обставин гр-на Т., 1962 року народження, депутата Закарпатської обласної ради народних депутатів, підприємця. Вони ж, без відповідного дозволу зберігали і носили при собі вогнепальну бойову зброю і боєприпаси до неї, яку на початку 1998 р. придбали Р. та інша особа (замовник), а Б., на їх прохання, незаконно зберігав її за місцем свого проживання у м. Ужгороді, також без відповідного дозволу [15].

Особливим випадком в аналізованій ситуації є фізична ліквідація підозрюваного, який став небезпечним для ОЗГ тим, що пішов на співробітництво, видав усіх її членів (включаючи лідерів) та вчинені її членами злочини. Реальними є такого роду випадки тоді, коли підозрюваний є основним або єдиним джерелом доказів, а слідство поки не має у своєму розпорядженні інших засобів доказування. Смерть підозрюваного в такій ситуації позбавляє слідство перспектив формування доказової бази [16, с. 170].

Висновки. Результатом дослідження форм протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, є такі висновки: приховування злочинів – це одна з форм протидії роз-

слідуюванню. В сучасних умовах в діяльності злочинців з приховування злочинів є певні специфічні риси. У приховуванні злочинної діяльності з боку ОЗГ застосовується цілий комплекс способів; існують спеціальні “загони” осіб, які сприяють приховуванню злочинів; підвищується рівень агресивності при здійсненні діяльності з приховування; прослідковується участь у приховуванні злочинів свідків і потерпілих; спрацьовує система безпеки ОЗГ; здійснюється контроль за особами, взятими під варту).

Отже, автором проаналізовано роль насильства в механізмі протидії розслідуванню, зокрема психічного, фізичного насильства, вбивств учасників кримінального процесу, що їх застосовують члени ОЗГ.

Список використаних джерел

1. Трухачев В. В. Криміналістический анализ сокрытия преступной деятельности / В. В. Трухачев. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2000. – 396 с.
2. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – [2-е изд., перераб. и доп]. – М. : Большая Российская энциклопедия; СПб. : Норинт, 1998. – 1242 с.
3. Большой юридический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. – [2-е изд., перераб. и доп]. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 354 с.
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; [За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. – К. : Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 1380 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1519 с.
6. Словарь по уголовному праву / Отв. ред. А. В. Наумов. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – 835 с.
7. Волчешкая Т. С. Вопросы обеспечения безопасности в уголовном судопроизводстве: ситуационный подход / Т. С. Волчешкая, В. В. Войников // Воронежские криминалистические чтения / Под ред. О. Я. Баева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. – Вып. 3. – С. 65–66.
8. Зеленецкий В. С. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса / В. С. Зеленецкий, Н. В. Куркин. – Х. : КримАрт, 2000. – 404 с.
9. Карпенко Л. А. Психология. Словарь / Л. А. Карпенко ; [Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – [2-е изд., испр. и доп]. – М. : Политиздат, 1990. – 386 с.
10. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории / Б. Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971. – 139 с.
11. Брусницын Л. Обеспечение безопасности потерпевших и свидетелей / Л. Брусницын // Законность. – 1997. – № 3. – С. 36–42.
12. Бобраков И. А. Воздействие преступников на свидетелей и потерпевших и криминалистические методы его преодоления : автореф. дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / И. А. Бобраков. – М., 1997. – 21 с.

13. Куликов В. И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности / В. И. Куликов – Ульяновск : Филиал МГУ, 1994. – 241 с.
14. Бахин В. П. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения : лекция / В. П. Бахин, Н. С. Карпов. – К., 1999. – 59 с.
15. Архів Закарпатського обласного суду. Кримінальна справа № 1–2/2000.
16. Яблоков Н. П. Расследование организованной преступной деятельности : практ. пособ. / Н. П. Яблоков – М. : Юристь, 2002. – 263 с.

В статье рассмотрена и проанализирована роль насилия в механизме противодействия расследованию, в том числе психического, физического насилия, убийств участников уголовного процесса, применяемые ОПГ.

This article deals with the analysis of the role of violence in the mechanism of counteraction investigation, including mental, physical violence, murder of the criminal process participants, which are used by the organized criminal groups.

Стаття надійшла до редакції журналу 5 березня 2013 року.